

**КАБЗАР ГАВОРЫЦЬ ЗА КУПАЛУ:
выяўленне духоўнага свету Купалы ў перакладах 30-х гадоў**

П. І. Навойчык

Праблема нацыянальнага самапазнання – ёсць праблема найперш самаасэнсавання народа сваёй непаўторнасці і поўнаўартаснасці на культурна-гістарычнай карце свету. Яна паўстае перад тымі народамі, якія працяглы час не мелі сваёй дзяржаўнасці, а на розных правах уваходзілі ў склад іншанацыянальных імперый. Для яе вырашэння найперш неабходна адрадыць гістарычную памяць народа, абудзіць у ім пачуццё нацыянальнай годнасці і дамагацца заваёвы калі не палітычнай незалежнасці, то, на першым этапе, хаця б нацыянальна-культурнай аўтаноміі. Ажыццяўленню гэтых высокіх мэт і закліканы служыць геній вялікіх песняроў свайго народа. Да іх ліку належаць ва ўкраінскай літаратуры Тарас Шаўчэнка, а ў беларускай – Янка Купала. Сваёй творчасцю яны заклікалі да барацьбы за нацыянальнае вызваленне, да барацьбы за духоўную свабоду.

У творах Шаўчэнкі і Купалы не толькі выяўлялася моц і характэрнае народнай душы, не толькі апісваліся тыя жахлівыя ўмовы, у якіх жывуць мільёны бяспраўных людзей, але і акрэсліваўся шлях да волі, выкрываліся і асуджаліся сілы прыгнёту. Пры гэтым, для абуджэння настрояў незадаволенасці, пратэсту супраць існуючага становішча, важна было як найвыразней і пераконлівей паказаць ненармальнасць умоў духоўнага і сацыяльнага быцця нацыі. Такім чынам Шаўчэнка і Купала ўжо той роляй, якая была адведзена ім Богам, ішлі поруч, адной дарогай, след у след, не кажучы пра іншыя чыннікі, што збліжалі класікаў нацыянальных літаратур, і якія дастаткова глыбока даследаваны літаратуразнаўствам. І таму вядомае празнанне Купалы ў лісце да Клейнбарта ад 11.01.1929 г. аб тым, што «из украинских паэтов больше всего, конечно, люблю Шевченко...», было не проста «дзяжурнай фразай»¹. Невыпадкова па колькасці перакладаў, зробленых

Купалам, першынство менавіта за Т. Шаўчэнкам – 26 вершаў і паэм (наступная па колькасці перакладзеных твораў – М. Канапніцкая (12), потым Някрасаў (6) і А. Міцкевіч з У. Сыракомлем (па 5) – усяго Купала пераклаў 92 творы 36 аўтараў². Аднак звяртае на сябе ўвагу такі факт: у нашаніўскі перыяд было зроблена 5 перакладаў з Шаўчэнкі, у 20-я ніводнага, а ў 30-я перакладзены 21 твор! Чым можна вытулмачыць такую дыспрапорцыю? Прычын таму некалькі, і ў кожнай ёсць свая рацыя:

- 1) у 30-я гады ў мэтах камуністычнай прапаганды выданне юбілейных зборнікаў шырока практыкавалася і Шаўчэнка таму не выключэнне (хаця К. Хромчанка адзначае, што «светлае імя Тараса Шаўчэнкі... настойліва выцясняяся з літаратурнага ўжытку... У Беларусі Шаўчэнкава свята таксама вылілася ў пустое словаслоўе»³);
- 2) у 30-м годзе аб перакладзе вершаў Шаўчэнкі на беларускую мову вялі перамовы з Купалам і ўкраінцы (аб гэтым, у прыватнасці сведчыць і ліст да П. Тычыны ад 8.05.1930⁴).

Але, думаецца, ёсць і яшчэ адна прычына, якая ці не ў першую чаргу падахваціла Янку Купалу да перакладаў Кабзара.

У нашаніўскі перыяд Купала на поўніцу спраўджваў свае пакліканне песняра-будзіцеля народа, песняра-прарока. Ён выдатна ўсведамляў увесь маштаб асобы Тараса Шаўчэнкі, значэнне яго творчай спадчыны не толькі для ўкраінцаў, але значна шырэй – для ўсяго славянства. І ўсё ж, каб выказаць сваю прыхільнасць да Кабзара, даць ацэнку яго дзейнасць, на ўгодкі нараджэння і смерці паэта беларскі пясняр адгукнуўся арыгінальнымі вершамі «Памяці Т. Шаўчэнкі» (25.02.1909 – на нараджэнне паэта) і «Памяці Шаўчэнкі» (26.02.1909 – на смерць Кабзара).

У вершы «Памяці Т. Шаўчэнкі» Купала сродкамі рамантычнай сімволікі паказвае, чым з'яўляецца паэзія Шаўчэнкі для народа:

Жыве гэта песня, як віхор клакоча,

Над лесам магілішч, над цьмою бяжыць,
Зрывае запоры, і брамы ламоча,
І крыўда нямеє, і змога дрыжыць.

На гэты час Купала ўжо меў вопыт перакладу вершаў Т. Шаўчэнкі, але, нягледзячы на актуальнасць ідэй, выказаных Кабзаром, для Беларусі і беларусаў, беларускі пясняр лічыць патрэбным гаварыць сам за сябе. Сапраўды, у нашаніўскай паэзіі Купалы мы знойдзем усё, што чакаў ад яго беларускі народ: і гімн, і заклік, і жальбу, і дакор, і выкрыццё прычын народных бед, і трывожныя прароцтвы, і боль, і радасць – вострую, надзённую публіцыстыку і ўзоры цудоўнай лірыкі. Адным словам, кажучы словамі самога песняра, ён «адплаціў свайму народу, чым моц яго змагла». Верагодна, Купала не адчуваў унутранай патрэбы звяртацца да перакладу Шаўчэнкі, бо, як вядома, пераклад – гэта не якаясьці пазыка пісьменніка чытачу, калі ён ад дабрэні сваёй дае нам магчымасць пазнаёміцца з творчасцю таго альбо іншага замежнага пісьменніка, але і задавальненне сваіх творчых патрэб, рэалізацыя уласных творчых задум, пэўнае самавыражэнне. Не было перакладаў твораў Шаўчэнкі на беларускую мову і ў наступныя два дзесяцігоддзі. І вось у 30-я своеасаблівы ўсплеск цікавасці...

Так, сапраўды асноўная маса перакладаў прымеркавана да юбілеяў Т. Шаўчэнкі 1934 і 1939 гадоў, але ж хіба ў аднаго Шаўчэнкі былі юбілеі?.. Думаецца, прычынай асаблівай прыхільнасці Купалы да творчасці Т. Шаўчэнкі было тое, што ва ўмовах жорсткіх палітычных рэпрэсій, віжавання, пераследу, праз пераклады класіка ўкраінскай літаратуры беларускі пясняр гаварыў тое, чаго ад свайго імя сказаць не мог.

Першым перакладам 30-х гадоў з Шаўчэнкі была паэма «Сон», у якой выкрывалася антынародная сутнасць расійскага царызму⁵. Пераклад датуецца 1933 годам – годам відавочна крызісным у творчасці Купалы: 3 арыгінальных твораў напісаны адзіны верш «Май» і паэма «Над ракой Арэсай». Сёння, добра

ведаючы грамадска-палітычную атмасферу ў краіне ў той час, пытанне: дзе ж больш шчырым быў паэт – у вершы «Май» і паэме «Над ракой Арэсай» ці ў перакладзе паэмы «Сон»? – падасца недарэчным. Сапраўды, параўнаем:

Ходзіць май па свеце,
Мнагалюдны, буйны,
І складае песні
Сусветнай камуны.
«Май»⁶

А той, шчодры ды багаты,
Цэрквы ўсё муруе;
Ды так бацькаўшчыну любіць
Так па ёй гаруе,
Ажно з яе, небарачкі,
Як ваду кроў точыць!..
А ўся брацця маўчыць сабе,
Вытрашчыўшы вочы!
Як ягняты: «Няхай, – кажа, –
Можа так і трэба»...
«Сон»⁷

Паэма «Сон» – не прынагодная рыфматворчасць, а ўзор найвыдатнейшай палітычнай сатыры. Надзённасць яе праблематыкі не абмяжоўваецца канкрэтнай гістарычнай эпохай. Шаўчэнка, выкрываючы дэспатычны рэжым Мікалая I, гаварыў не толькі пра Расію сярэдзіны XIX ст., але аб жыцці народаў ва ўмовах дэспатыі ўвогуле, у якіх бы ідэалагічным «убранні» яна не паўстала.

Зрэшты, ці так ужо многа змянілася у грамадскім жыцці былой Расійскай імперыі на час працы Купалы над перакладам? Шаўчэнка гаварыў пра расійскага дэспата, а хіба Сталін не быў ім? Хіба не рэчаіснасць Савецкага Саюза са старонак паэмы:

Душа мая убогая!
Чаго марна плачаш?
Чаго табе шкода? Хіба ты не бачыш,
Як людзей катуюць, крыўдзяць сірату?
Дык глянь, падзівіся!..

«Сон»⁸

Ці не пра калгаснае «шчаслівае» жыццё чытаем:

...А вунь дзе пад тынам
Апухлае дзіце галоднае мрэ,
А маці пшаніцу на паншчыне жне.

«Сон»⁹

Услед за Шаўчэнкам Купала распачна пытаўся:

Ці Бог бачыць з па-за хмараў
Нашы слёзы, гора?

«Сон»¹⁰

Купала, над якім пагрозліва вісеў жорсткі меч расправы, які штодня чакаў арышту ці тое за свае вершы, ці за іх адсутнасць, Купала, які аплакваў дзесяткі і сотні тысяч бязвінна арыштаваных, асуджаных на высылку пісьменнікаў, вучоных, настаўнікаў, рабочых, сялян, выдатна ўсведамляў, што бясскрані прастор Сібіры стаў адным суцэльным ГУЛагам, пісаў і пра свой жудасны час:

Заварушылася пустаня...
Як бы там з цеснай дамавіны
На той астатні страшны суд
За праўдай мерцвякі ўстаюць.
То не трупы, то не суду
Прасіць ад пакуты!
Не, жывыя гэта людзі,
Ў кайданы закуты,
З нораў золата выносяць,
Каб горла, як скрутам,
Ненасытнаму заткнуці!..
Катаржане гэта!..
А завошта? Зіба знае
Ўсемагутны... Дзе там!

«Сон»¹¹

Пераклад паэмы падказаў Купалу як абысці рагаткі цэнзуры, як дастукацца ў сэрца народа, заглушыўшы ў тым ліку і сваё пустазвоннае «Ходзіць май па свеце...». У наступным, юбілейным для Т. Шаўчэнкі, 1934-м годзе было перакладзена яшчэ 5 твораў, 1 у 1936 г., і ў 1938–1939 гадах – 13 перакладаў. У ліку перакладзеных у 30-я гады твораў Кабзара такі вядомы ўзор вострай палітычнай сатыры, як паэма «Каўказ», элегічнае «Ой вы, думы, мае думы» і інш.

Пераклады з Шаўчэнкі рэзка кантраставалі з арыгінальнымі вершамі Купалы. І калі сёння параўноўваеш іх між сабой, разумееш: праўда Песняра не ў гэтых бяздушна лозунгавых радках:

Дзень добры, Масква, як вясна, маладая!
Дзень добры, крамлёўскія зоры!
Мы песню табе, Масква наша, складаем,
А песня аб шчасці гавора.

А хутчэй вось у гэтых:

У нас жа й свету... Як на то –
Адна Сібір неісхадзіма!
А турм? А люду? Што й лічыць!
Ад малдаваніна да фіна
На мовах ўсіх усё маўчыць...
Бо благодзенствуе...

У свой час, разважаючы аб значнасці гістарычнай прозы, І. Франко падкрэсліў, што яна мае права на жыццё толькі ў тым выпадку, калі чытач знойдзе ў ёй адказ на вострыя пытанні свайго часу. Тое ж самае можна сказаць і ў адносінах да перакладу, прынамсі, у дадзеным выпадку. Значэнне перакладу тым большае, чым больш праўды пра сябе і свой час даведваўся чытач з перакладзенага твора. Праз пераклады вершаў, паэм вялікага Кабзара Купала і ў змрочныя 30-я здолеў звярнуцца да свайго народа і загаварыць аб самым набалелым. Даўні заклік беларускага песняра, звернуты да Шаўчэнкі: «Эх, і нам будзь бацькам мілым, // Украінча слаўны!» («Памяці Шаўчэнкі») спраўдзіўся.

---

¹ Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік. Мн. 1986. С. 662.

² Тамсама. С. 472.

³ Хромчанка К. Р. Свабоды і дружбы народаў пясняр / Тарас Шаўчэнка. Вершы, паэмы. Мн. 1989. С. 18.

⁴ Купала Я. Поўны збор твораў: У 9 т. Т 5. Мн., 1999. С. 264.

⁵ Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік. С. 568.

⁶ Купала Я. Поўны збор твораў: У 9 т. Т 5. Мн., 1999. С. 31.

⁷ Тамсама. Т. 6. С.230.

⁸ Тамсама. Т. 6. С.232–233.

⁹ Тамсама. Т. 6. С.233.

¹⁰ Тамсама. Т. 6. С.233.

¹¹ Тамсама. Т. 6. С.235.